

Arkæologisk forundersøgelse og afledte udgravninger i forbindelse med etablering af gasledning mellem Hesselby og Stignæs foretaget i perioden 9. til 25. august 2004 (SVM2004025)

Kirsten Christensen og Henrik Høier.

Fortid og nutid mødes sydøst for "Brakhøj" d. 20/8 - 2004.

Indhold:

1. Indledning	2
2. Kulturhistorisk redegørelse	2
3. Undersøgelsens perspektiver.....	8
4. Baggrund og begrundelse for udgravningen.....	9
5. Landskabet.....	9
6. Andre fortidsminder i området (fortidsmindelandskabet)	9
7. Udgravningens data.....	10
8. Udgravningens metode.....	10
9. Dataliste	11
10. Tidstavle.....	11
11. Litteratur.....	11

Rapport fra

Sydvestsjællands Museum
Storgade 17
4180 Sorø

Tlf. 57834063
e-mail: kontor@vestmuseum.dk
hjemmeside: www.vestmuseum.dk

1. Indledning

Undersøgelserne er ifølge Museumsloven betalt af bygherren DONG, Merløsevej 1B, 4296 Nyrup. Kurt Riis fra COWI stod for den overordnede kontakt mellem arkæologer og formand Preben Hoier fra entreprenørfirmaet Per Aarsleff, som havde entreprisen. Gravmaskinerne blev ført af Allan Raakilde Jespersen og Jan Jørgensen. Henning Melkersen fra Geodata stod for landmåleropgaverne.

2. Kulturhistorisk redegørelse

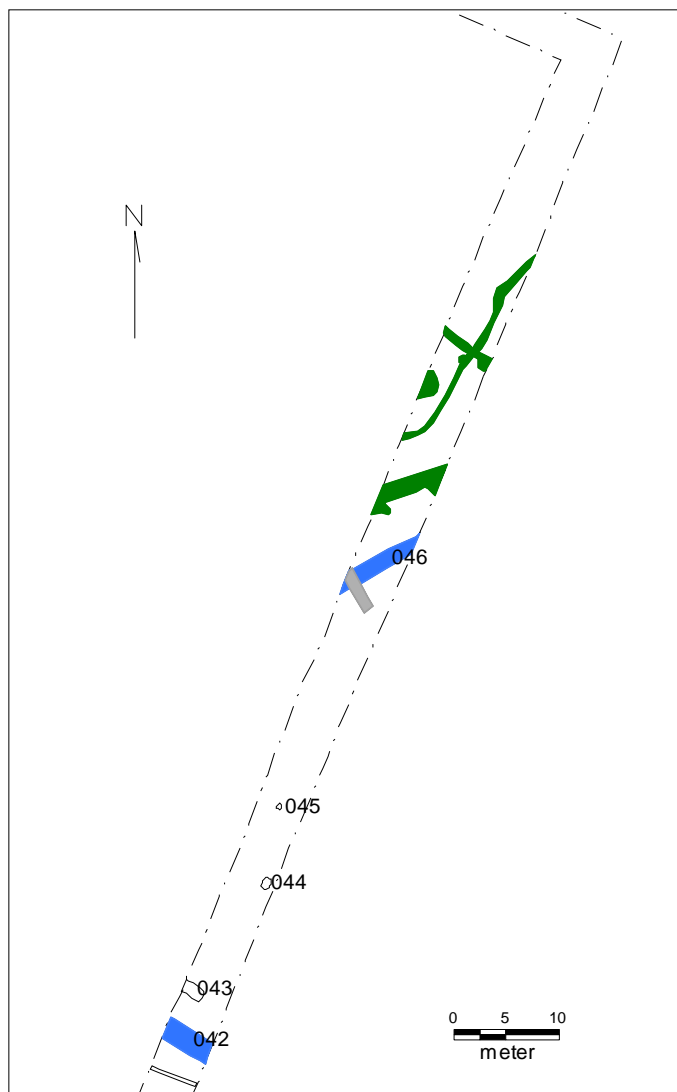
Prøvegravningen af traceet resulterede i 7 mindre udgravninger fra forskellige perioder af oldtid og middelalder.

Kort over gastraceet fra Hesselby til Stignæs (markeret med rødt strek) med de afledte arkæologiske undersøgelser placering (markeret med blå stjerne og journalnummer).

SVM2004026 Rovborg

Nord for Tystofte ligger det overpløjede middelalderlige voldsted "Rovborg". Gastraceet gik uden om selve borgbanken, men forborgen og øvrige anlæg syd og vest for borgbanken blev berørt.

SVM2004026 Rovborg: blå markerer grøftforløb, grønt markerer farveændringer i det naturlige vådområde

Mod syd og vest ligger et naturligt vådområde, som har virket som barriere for adgangen til borgbanken. Længere mod syd var gravet 2 grøfter, 1,2 til 2,0 m bredde og 55 til 74 cm dybe. Der blev kun fundet lidt stumper af dyreknogler og teglstumper i dem, men ingen daterende fund, som kan daterer grøfterne og dermed voldstedet nærmere indenfor middelalderen.

Længere mod syd stiger terrænet igen og her findes en ca. 30 m lang nord-syd orienteret stolpe- række. Da stolperækken findes på et højtliggende sted er den ikke resterne af en bro eller andet, som har ført ind til voldstedet. I stedet kan den have været en form for palisade eller lignende forsvarsværk.

Nord for stolperækken fandtes en firkantet grube med affald fra bronzestøbning. I gruben fandtes rester af 2 små digler af brændt ler og sten, 1 støbeform i 2 dele af teglrødt ler med 3 runde fordybninger af forskellig størrelse, 1 avlsten til blæsebælgen, hårdtbrændt lerklining og små bronzekugler.

SVM2004026 Rovborg: Den to-delte teglrøde støbeform med de 3 cirkelrunde fordybninger

Selve bronzestøberiet er ikke foregået i gruben, idet grubens sider ikke var varmepåvirkede. I stedet må støberiet være foregået i nærheden. Det er meget usikkert, hvad der har været støbt i den todelte støbeform, idet middelalderlige støbeforme til mindre genstande er sjældne.

SVM2004045 Tystofte S

På en nordskrånning syd for et mindre vandhul, mellem Tystofte og jernbanen, undersøgtes forskellige affaldsgruber, hvoraf de to af dem må tolkes som 2, idet de havde næsten lodrette sider og vandet steg hurtigt op i dem ved udgravningen. Fundene i gruberne begrænsede sig til varmepåvirkede flintafslag samt meget dårligt bevaret groft magret keramik af jernalderkarakter.

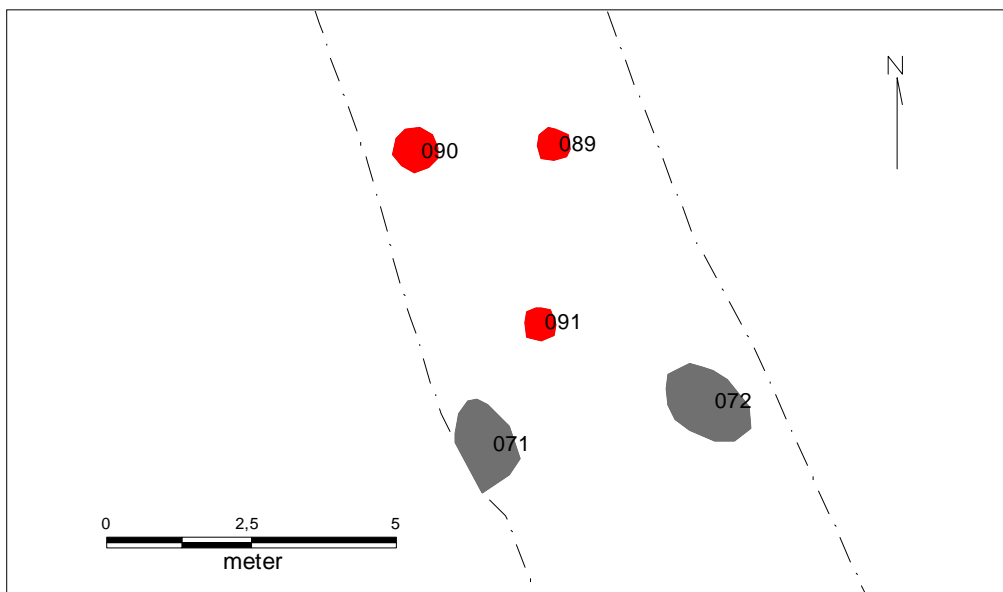

SVM2004045 Tystofte S: eksempel på den dårligt bevarede jernalderkeramik

SVM2004043 Tystofte S2

Lige syd for jernbanen undersøgtes bopladsspor fra yngre bronzealder eller ældre jernalder. 3 af stolpehullerne er tagbærende stolper til et treskibet langhus, som var den almindelige husform på

den tid. På grundlag af afstanden mellem stolperne skal huset formodentlig henregnes til ældre jernalder, mens de mange kogestensgruber udenfor huset tyder på at bopladsen skal dateres til yngre bronzealder. Der blev ikke fundet genstande, som kunne have afgjort om bebyggelsessporene er fra yngre bronzealder eller ældre jernalder.

SVM2004043 Tystofte S2: de 3 stolpehuller (røde) er tagbærende stolper til et treskibet langhus med 2 kogestensgruber/jordovne (grå) syd for

SVM2004044 Spydagergård

I den nordlige del af en større lavning, sydøst for Spydagergård, blev undersøgt et kulturlag indeholdende dyreknogler og keramik.

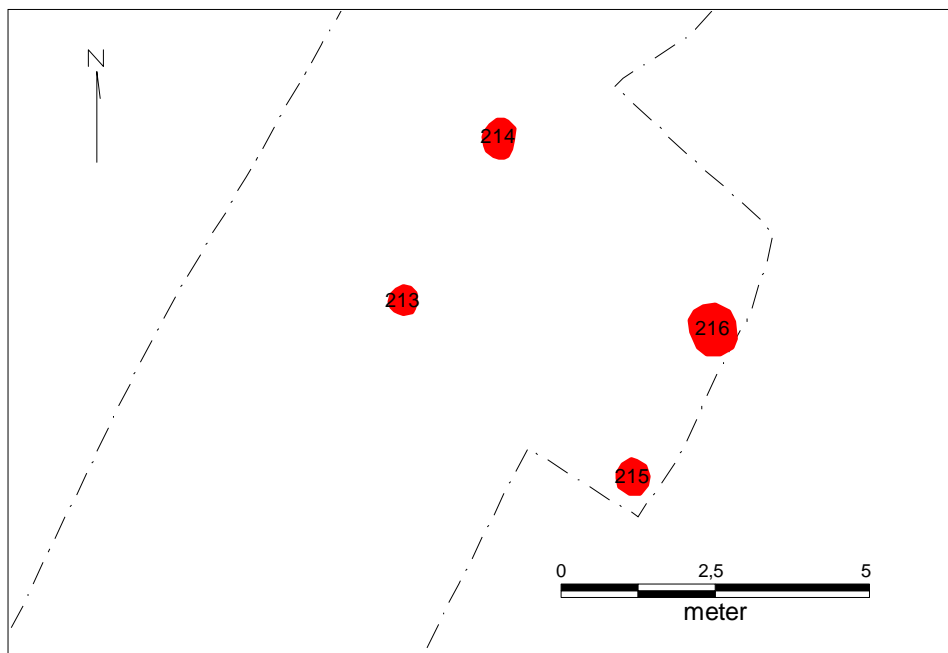

SVM2004044 Spydagergård: jernalderskår, på skåret til venstre ses et svagt ”zigzag”-ornament

De indsamlede skår er velbrændte med tydelig magringsmateriale. Et enkelt af sideskårene er dekoreret med 2 parallelle streger med en skrå streg imellem, hvilket formodentlig er en del af en ”zigzag”-ornament. Det udsmidte affald dateres til ældre romersk jernalder, dvs de første århundreder e. Kr.

SVM2004042 Bøgshminde

På en sydskråning, syd for Magleby, gik gastracéet gennem en jernalderbebyggelse med stolpehuller samt koge- og affaldsgruber. 4 af stolpehullerne udgør to sæt tagbærende stolper af et treskibet jernalderhus, som formodentlig har været større. Der fremkom kun få stykker dårligt bevaret keramik af jernalderkarakter, formodentlig fra perioden yngre førromersk jernalder/ældre romersk jernalder, dvs. i århundrederne omkring Kristi fødsel.

SVM2004042 Bøgshminde: de to sæt tagbærende stolper af det tre-skibede jernalderhus

Længere mod nord fremkom en række fundrige affaldsgruber med af østersøkeramik og andre genstandstyper. Her skal specielt nævnes en affaldsgrube med fund af en 1/2 dobbeltkam, et lille ringspænde af bronze med indlagte små turkisblå perler, en bennål, en hvæsesten samt mange dyrekogler. Fundene daterer bebyggelsessporene til tidlig middelalder (1100-årene) og de må derfor være en del af forgængeren for landsbyen Magleby.

1/2 dobbeltkam fremstillet af ben (ikke afrenset)

Lille ringspænde med turkisblå perle

SVM2004047 Brakhøj NØ

På en sydvendt skråning undersøgtes en mindre del af en boplads fra yngre stenalder eller ældre bronzealder. Stolpehullerne ligger i grupper og 5 af stolpehullerne ligger på række og er spor efter de tagbærende stolper til et to-skibet hus.

SVM2004047 Brakhøj NØ: Disse 5 stolpehuller er tagbærende stolper til et beboelseshus fra yngre stenalder eller ældre bronzealder.

Den fundne keramik er velbrændt med tydelig magringsmateriale. Randskårene har let udtrukken, afrundet rand eller lige afskåren rand. Desværre har ingen af skårene karakteristika, som kan datere dem nærmere indenfor yngre stenalder eller bronzealder. Flintteknikken er god, men den kan heller ikke bruges til en nærmere datering af bopladssporene.

SVM2004046 Brakhøj S

På et mindre højdedrag og en sydvendt skråning fandtes bebyggelsesspor fra den sene jernalder og vikingetid. Udgravningsfeltet var for smalt til at der kunne udskilles sikre husgrundrids. Fundmaterialet består hovedsagligt af keramik, sten, bronze og knogle. Her skal nævnes én tenvægt af sandsten samt et middelalderligt remendebeslag af bronze med indlægning af hvidmetal, som blev fundet med detektor i pløjelaget.

SVM2004046 Brakhøj S: Tenvægt af sandsten (diameter 44mm) fundet i en brønd.

Ved overgangen til bondestenalderen (ca 4000 f. Kr.) skiftede fødegrundlaget til simpelt agerbrug suppleret med jagt, fiskeri og indsamling. De større bopladser lå langs søer og åer, hvor der var mulighed for at udnytte flere føderessourcer. Husene var toskibede med en række store stolper i midten til at bære taget. En byggetradition som holdt sig ind i begyndelsen af bronzealderen. Samtidig med skiftet til agerbrug opstod en forfaderkult, hvor forfædrene blev begravet i store stengrave, dysser og jættestuer, som byggedes i løbet af denne periode. De vigtigste redskaber blev fremstillet af den hjemlige flint, som var til stede i rigelige mængder. Flinten var desuden en vigtigste handelsvare, som kunne byttes med f.eks metaller: kobber, guld, eller andre fornødenheder.

Metallet får efterhånden større og større betydning og i bronzealderen (1800 – 500 f. Kr.) bliver økser, sværd, smykker og personligt udstyr lavet af bronze, mens de dagligdags redskaber fortsat blev hugget i flint. Bronze er en blanding af kobber og tin, som findes forskellige steder i Europa. Den kom til Norden via handelskontakter med Vest- og Mellemeuropa og der blev bl. a givet skind, rav, voks og honning i bytte for det. Bronzen var et prestigefuldt materiale, der tilhørte overklassen og de lokale høvdinge blev gravlagt i udhulede egekister i store jordhøje og fik mange genstande af bronze med i graven. Efterhånden blev større og større områder ryddet og bebyggelsen blev mere stedbunden. De store treskibede langhuse lå spredt i det åbne landskab, gerne på toppen af højdedragene, omgivet af store græsningsarealer vekslende med mindre skove.

Omkring år 600 f. Kr. ophørte den rigelige strøm af bronze, idet de mellemeuropæiske handelsinteresser rettedes mod Middelhavet, hvor især den græske kultur ekspanderede. Samtidig blev bronzen afløst af jern som det vigtigste metal, da det har større brugsværdi og findes i rigeligere mængder. Der er forekomster af jern i Danmark i form af myremalm, især i Vestjylland, men det var en krævende udvindingsproces, som det tog lang tid at lære og jernet bliver ikke så godt, som jern udvundet af malm. Bruddet i handelskontakterne betød, at Norden ikke længere fik de samme impulser udefra og dermed blev hægtet af den europæiske samfundsudvikling. Samtidig indtraf en mindre klimaændring til koldere og fugtigere vejr, som betød dårlige vækstbetingelser for korn, men bedre for overdrev og græsningsarealer. De treskibede, øst-vest orienterede langhuse blev mindre og ofte placeret på sydsiden af bakkedragene. Husene indrettet med beboelse i vestenden og stald i østenden, idet kvæget kom på stald i de kolde vintermåneder.

Middelalderen er perioden fra ca. 1000 e. Kr. indtil Reformationen i 1536.

Kristendommen var statsreligion og kirkebyggeriet tog fart i løbet af perioden. Størstedelen af befolkningen boede i landsbyer og dyrkede de omkringliggende marker med højryggede agre, lavet med muldfjælds-ploven. Husdyrene har været ko, gris, får/ged. I løbet af middelalderen blev adskillige byer grundlagt. Hovederhvervet var handel og håndværk med produktion for et marked og i begyndelsen stadig med jorddyrkning og husdyrhold i et vist omfang.

3. Undersøgelsens perspektiver

Selvom udgravningsfeltet kun var 4 – 5 m bredt, gav det i kraft af sin længde, et enestående snit gennem den sydvestligste del af Sjælland. Der er på grundlag af disse undersøgelser muligt at lokalisere, hvorledes bebyggelsen ligger i terrænet i de forskellige perioder i denne region. Samtidig giver snittet oplysninger om hvordan forholdet mellem tørre og fugtige område har været inden landbrugets store dræninger. Alle disse oplysninger kan på længere sigt indgå i regionale bebyggelsesstudier.

Oplysningerne indgår desuden i den videre arkæologiske sagsbehandling, idet de er med til at vise, hvor vi skal være opmærksomme på bebyggelsesspor i forbindelse med senere anlægsarbejder. Selvom der ikke var koncentrationer af bebyggelsesspor på hele strækningen kan forekomsten af bebyggelsesspor være med til at vise at der er bebyggelsesspor i nærheden.

4. Baggrund og begrundelse for udgravningen.

Det 8 km lange gastrace blev prøvegravet i forbindelse med DONGs anlæggelse af en ledning mellem Hesselby og Stignæs, hvor entreprenøren skulle muldafrømme en 4-5 m bred kabelgrøft gennem hele traceet. De her omtalte lokaliteter er udvalgt på grundlag af denne prøvegravning og de er udvalgt ud fra koncentrationer af bebyggelsesspor, gerne fundrige, samt nærhed til kendte fortidsminder.

5. Landskabet.

Gasledningen strakte sig over et næsten 8 kilometer langt forløb i en stort set nord/sydgående retning ned gennem det ret kuperede sydvestsjællandske landskab. Området er et meget "bølgende" morænelandskab, hvis højeste punkter ligger omkring 10 - 20 m o. DNN. Mange steder krydsedes lavereliggende arealer, hvor der tydeligvis tidligere har været fugtige eller våde lavninger.

Muldlaget er ret kraftigt i området, oftest med en tykkelse på 30-50 cm. Kun få steder er muldlaget under 30 cm i tykkelsen. Selve mulden er overvejende let sandet mørkebrun "god fed muld", der kun sjældent indeholdt sten af betydning.

Undergrunden er overvejende lysebrun fed ler med ganske få sten, og kun indenfor enkelte mindre områder synes leret mere sandet. Regulær gruset/sandet undergrund blev kun påtruffet ganske få steder, og så i form af små grusede "lommer".

Gravhøjen "Loddenhøj" med Tjæreby kirke i baggrunden

6. Andre fortidsminder i området (fortidsmindelandskabet)

Gasledningen går gennem et arkæologisk rigt område, hvor der er registreret flere store bevarede gravhøje, en del bopladser fra både forhistorisk og historisk tid samt et middelalderligt voldsted.

Stenalderpladserne ligger koncentreret i Magleby Lyng, hvor en del af Skælskør Nor har gået længere ind end i dag. Traceet går tæt forbi den fredede gravhøj "Brakhøj", hvor der nord for er fundet jernalderskeletter ved grusgravning samt opsamlet bronzegenstande. Syd for Tystofte og vest for Tjæreby ligger et par fredede langdysser fra yngre stenalder sammen med en gravhøj fra

bronzealderen. Nord for Tystofte er registreret et middelalderligt voldsted med borgbanke og forborg. Nord herfor løber traceet sydvest for en fredet gravhøj og endnu en fredet langdysse.

7. Udgravningens data

Forundersøgelsen startede mandag den 9. august og gik direkte over i de egentlige udgravninger, som blev afsluttet onsdag den 25. august 2004. I undersøgelserne deltog stud. mag. erne Varaporn Poorisrisak, Rikke Dahl Sørensen og Mette Madsen. Som daglig leder fungerede arkæologerne Henrik Høier og Kirsten Christensen..

Amatørarkæolog Morten Pedersen, Slagelse, deltog flere dage, primært med metaldetektorarbejdet. Vejret var meget vekslende, i begyndelsen meget varmt sommervejr, der skiftede til et mere ustadigt vejrlig og senere med mange skyer og regnbyger/dagsregn. Enkelte dage kom der store mængder nedbør, hvilket gjorde den lerede flade meget ”fedtet” at færdes på!

Rikke Dahl Sørensen, Mette Madsen og Varaporn Poorisrisak har stået for tegningsmaterialets behandling i MapInfo.

Vi havde besøg af pressen tirsdag d. 24/8 i form af journalist Birger Hilstrøm fra Sjællands Tidende, der bragte en artikel den følgende torsdag.

8. Udgravningens metode.

Prøvegravningen foregik med to gravemaskiner på bæltter, som afrømmede mulden i en 4 – 5 m bred bane, hvor kabelgrøften til gasrøret skulle være. Hver gravemaskine blev fulgt af en arkæolog og en arkæologstuderende, hvor den ene med det samme stregede de fremkomne anlæg op med skovl eller ske, mens den anden indtegnede fladen og anlæg i størrelsesforholdet 1:100 efterfulgt af en overfladebeskrivelse af fylden i anlæggene og evt en datering. Hvor det var muligt blev enkelte udvalgte anlæg med det samme snittet med skovl eller spade og snittet blev beskrevet.

Det var på forhånd af talt, at de to hold skulle starte hver sit sted og fortsætte i en ubrudt linie, men pga. manglende lodsejeraftaler kunne dette ikke lade sig gøre. Gravemaskinerne blev flyttet flere gange, hvilket besværliggjorte tegne- og registreringsarbejdet ligesom den topografiske vurdering af strækningen blev afbrudt.

Mette og Vara graver i kulturlaget ved Spydagergård

Områder med koncentrationer af anlæg var det ikke muligt at undersøge på en arkæologisk forsvarlig måde, mens afrømningsarbejdet foregik og de blev udvalgt til selvstændige undersøgelser. Ved de efterfølgende undersøgelser blev der ikke foretaget udvidelser af udgravningsfelterne.

Ved de egentlige udgravninger blev de fleste anlæg snittet med skovl og spade, profilen blev rensed op med graveske og dernæst beskrevet mht. fyld, størrelse og evt fund. Anlæg med mange fund blev tømt for at få så meget daterende materiale som muligt. Fund blev samlet ind for hvert anlæg for sig og separeret efter materiale efter hjemkomsten samt fortløbende x-nummereret. Udgravningsfeltets beliggenhed i terrænet og udvalgte anlæg blev fotograferet digitalt, S/h og dias.

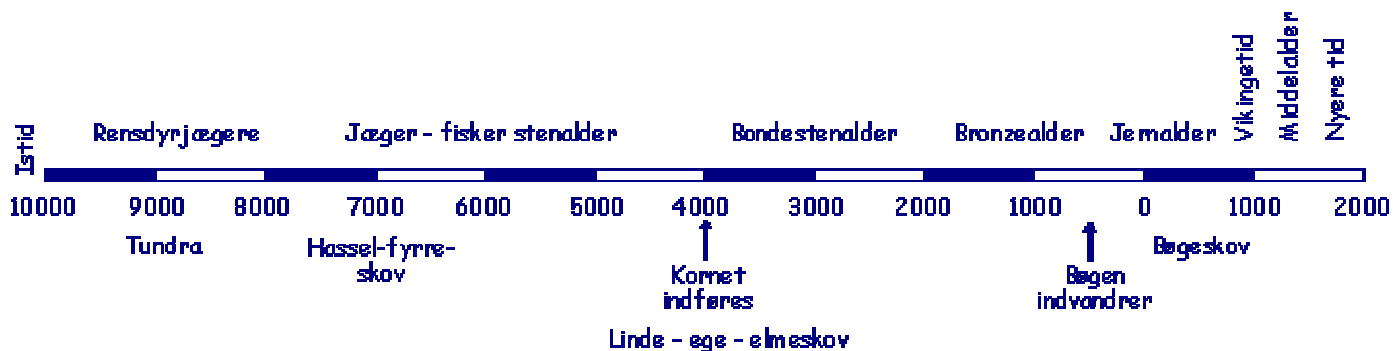
Der blev udtaget jordprøver af daterede anlæg eller anlæg hvor der var mulighed for at der var bevaret materiale til naturvidenskabelige analyser. Efter hjemkomsten blev jordprøverne vandsoldet igennem sold med maskestørrelse på hhv 3 og 5 mm.

9. Dataliste

Prøvegravningen for hele gastraceet er registeret under SVM2004025, mens de afledte undersøgelser er SVM2004026 Rovborg, SVM2004042 Bøgshminde, SVM2004043 Tystofte S2, SVM2004044 Spydagergård, SVM2004045 Tystofte S, SVM2004046 Brakhøj S, SVM2004047 Brakhøj NØ.

Undersøgelserne er gennemført af Sydvestsjælland Museum, hvor originaldokumentation, beretning og genstandsmateriale er arkiveret. Dette gælder dog ikke faunamateriale, der deponeres på Zoologisk Museum og antropologisk materiale, der deponeres på Antropologisk Laboratorium.

10. Tidstavle.

11. Litteratur.

Sesams Danmarkshistorie:
Andersen, S.H.: Stenalder 1
Nielsen, P. O.: Stenalder 2
Jensen, J.: Bronzealder 1+2
Hvass, L.: Jernalder 1+2
Birkebæk, F.: Vikingetid 1+2
Liebgott, N.K.: Middelalder 1-3

Jensen, J.: Danmarks Oldtid I – IV (2001- 2004). Stenalder, bronzealder, ældre jernalder, yngre jernalder.